

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.98:005.73:316.48

Карамушка Л.М.

НАСЛІДКИ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ В ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Карамушка Л.М. Наслідки соціальної напруженості в освітніх організаціях. У статті проаналізовано стан розробки проблеми наслідків соціальної напруженості на рівні суспільства та на рівні організації. Здійснено класифікацію основних наслідків соціальної напруженості в освітніх організаціях. Виділено три групи наслідків соціальної напруженості в освітніх організаціях (на рівні організації в цілому та окремих підрозділів, на рівні окремих працівників). У процесі емпіричного дослідження встановлено, що третя група наслідків соціальної напруженості значно переважає вираженість наслідків першої і другої групи. Обґрунтовано необхідність спеціальної роботи з боку керівників та психологів освітніх організацій щодо профілактики та подолання соціальної напруженості у персоналі освітніх організацій.

Ключові слова: освітні організації, соціальна напруженість в організації; наслідки соціальної напруженості на рівні суспільства; наслідки соціальної напруженості в освітніх організаціях; класифікація наслідків соціальної напруженості в освітніх організаціях.

Карамушка Л.Н. Последствия социальной напряженности в образовательных организациях. В статье проанализировано состояние разработки проблемы последствий социальной напряженности на уровне общества и на уровне организации. Осуществлена классификация основных последствий социальной напряженности в образовательных организациях. Выделены три группы последствий социальной напряженности в образовательных организациях (на уровне организации в целом и отдельных подразделений, на уровне отдельных работников). В процессе эмпирического исследования установлено, что третья группа последствий социальной напряженности значительно превосходит выраженность последствий первой и второй группы. Обоснована необходимость специальной работы со стороны руководителей и психологов образовательных организаций по профилактике и преодолению социальной напряженности у персонала образовательных организаций.

Ключевые слова: образовательные организации, социальная напряженность в организации; последствия социальной напряженности на уровне общества; последствия социальной напряженности в образовательных организациях; классификация последствий социальной напряженности в образовательных организациях.

Постановка проблеми. Діяльність сучасних освітніх організацій здійснюється в умовах соціальної напруженості, яка обумовлена як складними соціально-економічними умовами, наявністю військового конфлікту на Сході України, так і необхідністю здійснення освітніх реформ відповідно до національних та загальноєвропейських умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальної напруженості знайшла певне відображення в економічній, соціологічній [1; 2; 3; 4; 11; 27; 31; 33] та психологічній [6; 7; 8; 9; 10; 14; 25; 28; 29] літературі. Розкрито сутність соціальної напруженості та її види [1; 4; 6; 7; 27; 29], особливості протікання різних соціально-психологічних феноменів в умовах організаційної напруженості [13; 29], проаналізовано методики для вивчення соціальної напруженості [9; 10] та ін. Однак, недостатньо дослідженим залишається вивчення наслідків соціальної напруженості, зокрема в освітніх організаціях, що заважає до кінця зрозуміти негативний вплив цього феномену на діяльність освітніх організацій і, відповідно, своєчасно профілакувати виникнення цього процесу.

Актуальність та недостатня розробленість проблеми обумовили визначення нами таких **завдань дослідження:**

1. Проаналізувати стан розробки проблеми наслідків соціальної напруженості на рівні суспільства та на рівні організації.
2. Розробити класифікацію основних наслідків соціальної напруженості в освітніх організаціях.
3. Дослідити емпірично вираженість основних наслідків соціальної напруженості в освітніх організаціях.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження.

Що стосується **першого завдання дослідження**, то зазначимо, що проблема соціальної напруженості на рівні суспільства та на рівні організації лише частково знайшла відображення в літературі.

На основі аналізу літератури та власного теоретичного аналізу проблеми доцільно говорити про те, що наслідки соціальної напруженості найбільше вивчені **на рівні суспільства**. Їх аналіз доцільно здійснювати, на наш погляд, в контексті двох основних виявів: а) суб'єктивних (таких, що відображаються в свідомості соціальних суб'єктів); б) об'єктивних (таких, що проявляються в поведінці та діяльності соціальних суб'єктів).

Стосовно **суб'єктивних наслідків** соціальної напруженості, то до них, на нашу думку, можна віднести, втрату соціальної ідентичності, депривацію і фрустрацію.

Е. О. Ключенко [11] зазначає, що соціальна напруженість відображає дестабілізаційний потенціал установок людей.

Що стосується *об'єктивних наслідків* соціальної напруженості, то вони досить детально, на наш погляд, проаналізовані С. В. Белай [2; 3]. До таких наслідків автор відносить: а) злочинність (шарлатанство, шахрайство, злодійство, бандитизм, тероризм та ін.); б) девіантний спосіб життя (пияцтво, наркоманія, поширення ВІЛ, розлучення, суїциди та ін.); в) соціальні конфлікти (акції протесту, масові заворушення, масові безлади, революція, збройні конфлікти та ін.). Зазначені загрози, зазначає автор, призводять до зниження тривалості життя населення, високого рівня смертності та низького рівня народжуваності, тобто до прогресу демографічної кризи в Україні.

Інші автори більш детально говорять також про різні форми непокори та протесту (соціально-професійні конфлікти, саботаж, мітинги, демонстрації, страйки, міжнародні зіткнення, девіантну поведінку тощо) [16; 31].

Стосовно дослідження *наслідків соціальної напруженості на рівні організації*, то ця проблема, як свідчить вивчення літератури, проаналізована значно менше.

При аналізі цієї проблеми суттєвим, як зазначають дослідники, є розгляд соціальної напруженості в контексті теорії соціального конфлікту [1], оскільки зростання соціальної напруженості в латентній фазі, на їхню думку, переходить у її відкриту фазу (соціальний конфлікт). Тому без аналізу соціальної напруженості не можна спрогнозувати виникнення конфлікту, відпрацювати механізми його попередження. Тому одним із наслідків напруженості є організаційні конфлікти, особливо ті, які виникають по вертикалі, і їх вивчення заслуговує особливої уваги з боку організаційних психологів.

А. І. Андрищенко, І. А. Євдокимова [1], аналізуючи наслідки соціальної напруженості, говорять про явні чи приховані порушення працівниками норм трудової поведінки та взаємодії, зростання тривожності, незадоволеності та інших проявів масових настроїв.

Д. О. Шмонін зазначає, що соціальна напруженість за кордоном вивчається в рамках теорії соціального стресу [33]. Тому ми можемо напевне говорити про те, що однією із причин і водночас наслідком соціальної напруженості в організації є організаційний стрес та професійне вигорання на рівні організації. Зазначені феномени також потребують свого вивчення.

Щодо соціальної напруженості, яка впливає на персонал, то мова йде, насамперед, про такі наслідки соціальної напруженості, що виявляються на рівні персоналу, як професійна агресивність [30], мобінг (психологічний терор на робочому місці) [12], плинність персоналу [19] та ін. Вивчення цих явищ повинно, на наш погляд, стати одним із важливих напрямів діагностики, профілактики та подолання соціальної напруженості в організації.

Також наголошується, що впровадження психологічних технологій щодо управління соціальною напруженістю, її профілактика та подолання можуть запобігти серйозним конфліктам та патологічним змінам в організації [14].

Далі перейдемо до результатів висвітлення **другого завдання дослідження**.

Нами на основі аналізу літератури та власного теоретичного аналізу виділено такі *наслідки соціальної напруженості в освітніх організаціях*: а) а) на рівні організації в цілому; б) на рівні окремих підрозділів організації; в) на рівні окремих працівників (табл. 1).

Таблиця 1

Наслідки соціальної напруженості в освітніх організаціях

Критерії для аналізу наслідків соціальної напруженості в організації	Наслідки соціальної напруженості в організації
На рівні організації в цілому	виникнення негативних психічних явищ в організації (організаційний стрес, організаційні конфлікти та ін.)
	зниження ефективності діяльності організації (зниження продуктивності праці, плинність кадрів та ін.)
	виникнення протестної поведінки організації
На рівні окремих підрозділів організації	виникнення негативних психічних явищ в окремих підрозділах (організаційний стрес, організаційні конфлікти, мобінг та ін.);
	зниження ефективності діяльності окремих підрозділів (зниження продуктивності праці, плинність кадрів та ін.)
	виникнення протестної поведінки окремих підрозділів
На рівні окремих працівників	виникнення негативних психічних станів окремих працівників (ригідність, тривожність, фрустрація, агресія; професійний стрес, професійне вигорання та ін.)
	зниження ефективності діяльності окремих працівників
	виникнення протестної поведінки окремих працівників

До *першої групи* віднесено наслідки, які виникають на рівні організації в цілому. Сюди відносяться такі наслідки: виникнення негативних психічних явищ в організації (організаційний стрес, організаційні конфлікти, плинність працівників та ін.); зниження ефективності діяльності організації в цілому (зниження продуктивності праці; плинність кадрів та ін.); виникнення протестної поведінки всієї організації тощо.

Другу групу складають наслідки соціальної напруженості в організаціях, які виникають на рівні окремих підрозділів організації. Сюди віднесено такі наслідки: виникнення негативних психічних явищ (організаційний стрес, організаційні конфлікти); зниження ефективності діяльності окремих підрозділів організації (зниження продуктивності праці, плинність кадрів та ін.); виникнення протестної поведінки окремих підрозділів.

Третя група – це наслідки соціальної напруженості в організаціях, які виникають на рівні окремих працівників. Дана група включає такі наслідки: виникнення негативних психічних станів у персоналу (тривожність, фрустрація, агресія та ін.; професійний стрес і професійне вигорання); зниження ефективності діяльності; виникнення протестної поведінки працівників тощо.

Про значущість названих феноменів та їх вплив на діяльність організації мова йде в ряді наукових досліджень, які стосуються комерційних, освітніх організацій, організацій державної служби тощо. Сюди можна віднести роботи, які стосуються вивчення організаційних конфліктів (М. А. Ніконорова [21] та ін.), аналіз рівня вираженості професійного стресу та чинників, які обумовлюють його виникнення (Н. Ф. Козубай [15], Д. І. Куриця [17], В. Л. Паньковець [23] та ін.), умов подолання професійного вигорання (Т. В. Зайчикова [26] та ін.), плинності кадрів в організації (О. В. Ліплянська [19] та ін.). Разом з тим, дані роботи не розкривають зміст названих феноменів як наслідків соціальної напруженості в організації, тому дана проблема потребує її спеціального вивчення.

Третє завдання дослідження мало на меті емпірично з'ясувати наслідки соціальної напруженості в освітніх організаціях. Для проведення дослідження використовувалась анкета «Соціальна напруженість в організації» Л. М. Карамушки [9;10], яка дає можливість діагностувати показники таких виявів соціальної напруженості: рівня вираженості соціальної напруженості на рівні організації в цілому; здійснити аналіз чинників виникнення та наслідків соціальної напруженості в освітніх організаціях; вивчити умови попередження та подолання напруженості в освітніх організаціях (загальних та психологічних).

У дослідженні взяли участь керівники та педагогічні працівники загальноосвітніх навчальних закладів центральних областей України, які проходили курси підвищення кваліфікації в Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України та в інших інститутах післядипломної освіти. Усього дослідженням було охоплено 508 керівників та педагогічних працівників.

За *посадою* опитувані характеризувалися так: 20,7% опитуваних були працівниками початкової школи, 25,4% – працівниками середньої школи і 27,0% – працівниками старшої школи. 19,4% опитуваних відносились до управлінського складу, 7,6 % опитуваних склали соціальні педагоги та психологи.

Стосовно *рівня освіти*, то тут було утворено такі групи: 85,4% опитуваних мали вищу освіту, а 14,6% мали загальну середню, середню спеціальну та незакінчену вищу освіту. За *типом освіти* 74,7% мали гуманітарну освіту, 9,2% – технічно-економічну і 16,1% – природничу освіту).

За *загальним трудовим стажем опитувані розподілились так*: 9,6% мали загальний стаж роботи до 5 років, 10,6% – від 6 до 10 років, 10,6% – від 11 до 15 років, 37,8% – від 16 до 25 років, 19,6% – від 26 до 35 років і 11,8% – понад 35 років.

Стосовно *соціально-демографічних характеристик*, то опитувані утворили такі групи.

Щодо *віку*, то тут було утворено такі групи: до 30 років – 16,4%, від 31 до 40 років – 27,9%, від 41 до 50 років – 37,7% і понад 50 років – 18,0%.

За *статтю* вибірка складалась із таких груп: жінки – 93,1%, чоловіки – 6,9%.

Як видно із табл. 2, де представлено результати емпіричного дослідження, найбільша кількість опитаних вказали на наслідки соціальної напруженості, які входять до *першої групи* (наслідки на рівні конкретних працівників). Зауважимо, що найбільша кількість респондентів зазначили такий наслідок, як виникнення негативних психічних станів (56,0%). Слід наголосити, що даний показник значно випереджає всі інші показники.

Отримані дані є близькими до даних, які отримані І. В. Заїкою, згідно яких 54,9% працівників загальноосвітніх навчальних закладів мають високий рівень вираженості ситуативної тривожності і 63,5% – особистісної тривожності [6]. Також отримані результати узгоджуються з отриманими нами раніше даними щодо вияву соціальної фрустрованості у персоналу освітніх організацій (наше спільне дослідження із І. В. Заїкою), згідно якого значна частина опитаних (в середньому більше половини) мають вираженість соціальної фрустрованості, насамперед в соціально-економічній сфері [7].

До *першої групи* також відноситься такий наслідок соціальної напруженості в організації, як зниження ефективності діяльності працівників (37,4%).

І на останньому місці, із значним розривом, знаходиться такий наслідок соціальної напруженості в організації, як демонстрація протестної поведінки працівників (15,6%).

**Наслідки соціальної напруженості в освітніх організаціях
(у % від загальної кількості опитаних)**

Наслідки соціальної напруженості в організації	%
<i>1. На рівні окремих працівників:</i>	
Виникнення негативних психічних станів	56,0
Зниження ефективності діяльності	37,4
Демонстрація протестної поведінки	15,6
<i>2. На рівні окремих підрозділів організації:</i>	
Виникнення негативних психічних станів в підрозділах	9,6
Зниження ефективності діяльності підрозділів	9,0
Демонстрація протестної поведінки підрозділів	7,4
<i>3. На рівні організації в цілому:</i>	
Виникнення негативних психічних станів в організації в цілому	9,2
Зниження ефективності діяльності організації в цілому	8,8
Демонстрація протестної поведінки організації в цілому	3,0

До *другої і третьої групи* увійшли наслідки соціальної напруженості в організації, які мають відношення до *окремих підрозділів організації та організації в цілому*. Зазначимо, що ці показники є значно менш вираженими (в середньому в чотири-п'ять разів), порівняно із наслідками соціальної напруженості в організації, які відносяться до першої групи. Так, на виникнення негативних психічних станів в окремих підрозділах та в організації в цілому вказало 9,6% та 9,2% опитаних відповідно. Зниження ефективності діяльності окремих підрозділів та організації в цілому було зазначено 9,0 % та 8,8% респондентів відповідно. І демонстрацію протестної поведінки окремих підрозділів та організації в цілому засвідчили 7,4% і 3,0% учасників дослідження відповідно.

Отже, результати дослідження свідчать про те, що наслідки соціальної напруженості в організації проявляються, насамперед, на *рівні окремих працівників* освітніх організацій, і, в першу чергу, вони полягають у виникненні у персоналу негативних психічних станів та зниженні ефективності діяльності, в той час як протестна поведінка представлена значно менше. На нашу думку, це можна пояснити тим, що соціальна напруженість в освітніх організаціях, як свідчать викладені вище дані, представлена в цілому на середньому, а не на високому рівні, а також тим, що в Україні в останні роки прийнято ряд заходів щодо підвищення заробітної плати та соціального статусу вчителів. Однак, численні демонстрації та мітинги протестів освітян, які відбувалися у попередні роки, коли вчителям не виплачували вчасно заробітну плату, говорять про можливість і таких наслідків.

Щодо наслідків соціальної напруженості в організації на *рівні окремих підрозділів та організації в цілому*, то, на нашу думку, значно менша вираженість наслідків соціальної напруженості в організації на цих рівнях, порівняно з окремими працівниками, може бути пояснена тим, що освітні організації мають чітко визначену спрямованість своєї діяльності (навчання, виховання особистості), яка має, до того ж, гуманістичний характер (створення максимально можливих умов для розвитку та самоактуалізації підрастаючої особистості).

Тому така висока соціальна відповідальність діяльності цих організацій, яка позитивно сприймається і окремими підрозділами організацій, робить, на наш погляд, їх більш «стійкими» до впливу соціальної напруженості та її наслідків. В той же час, окремі працівники можуть «ламатися» під впливом зовнішніх негативних впливів. Разом з тим, слід враховувати, що переважна кількість персоналу освітніх організацій системи середньої освіти – це жінки, які характеризуються підвищеними показниками вираженості емоційної сфери порівняно з чоловіками.

Отже, отримані дані свідчать, на наш погляд, про необхідність *спеціальної роботи* з боку керівників та психологів освітніх організацій щодо профілактики та подолання соціальної напруженості у персоналу освітніх організацій. Тим більше, якщо брати до уваги той факт, що на даний момент переважно вивчаються психічні стани учнів, як основного об'єкта навчально-виховних впливів та відповідні психологічні техніки їх коригування (Е. Лютова та Г. Моніна [20], Я. М. Омельченко, З. Г. Кісарчук [22], З. І. Хоменко [32] та ін.) тощо.

Так, наприклад, подолання стану фрустрації можливе в результаті підвищення стійкості (*фрустраційної толерантності*) особистості до несприятливих обставин життя на основі адекватного їх усвідомлення [5]. Це усвідомлення далі передбачає перебудову мотивів, емоцій та прийняття людиною змісту її соціальної адаптації, можливих способів вирішення конфліктів і проблем. У свою чергу, ригідність може бути нейтралізована в результаті зміни характеру активності особистості, коли ситуація, яка здається безвихідною та незмінною, сприймається як така, яку можна цілком вирішити, при відповідній зміні уявлень, мотивів, емоцій [5]. Суттєвим при цьому є також врахування психологічних розробок способів

підвищення адаптивних можливостей людини в умовах переживання наслідків травматичних подій в сьогоденні складних реаліях українського суспільства [18; 24].

Висновки.

1. *Наслідки соціальної напруженості в освітніх організаціях* можуть стосуватися організації в цілому, її окремих підрозділів та окремих працівників. Це може мати відображення в таких основних виявах: а) виникнення негативних психічних станів та явищ (тривожність, фрустрація, агресія та ін.; організаційний стрес, організаційні конфлікти тощо); б) зниження ефективності діяльності (зниження продуктивності праці, плинність кадрів та ін.); в) виникнення протестної поведінки (участь в мітингах, демонстраціях та ін.).

2. У результаті емпіричного дослідження встановлено, що найбільш вираженими є *наслідки соціальної напруженості в освітніх організаціях*, які виникають на рівні конкретних працівників і які проявляються у виникненні у них негативних психічних станів та зниженні ефективності діяльності. При цьому протестна поведінка освітнього персоналу представлена значно менше.

До перспективних напрямів дослідження належить психологічна підготовка освітнього персоналу до профілактики та подолання наслідків соціальної напруженості в освітніх організаціях.

Список використаних джерел

1. Андрющенко А. І. Соціальна напруженість на підприємствах: теоретико-методичний аспект аналізу / А. І. Андрющенко, І. А. Свдокимова // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наукових праць. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 201–206.
2. Белай С. В. Дослідження сутності та протидії кризовим ситуаціям за масовою участю населення у системі забезпечення населення / С. В. Белай // *Честь і закон*. – 2013. – № 2(45). – С. 4-10.
3. Белай В. Дослідження соціальної напруженості як передумови виникнення кризових явищ / В. Белай // *Теорія та практика державного управління*. – Вип. 3 (38). – 2012. – С. 27–34.
4. Вакуленко С. М. Соціальна напруженість на підприємствах: результати апробації типової методики експертизи стану соціально-трудових відносин / С. М. Вакуленко, О. В. Чернявська, Т. В. Яковенко // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. – 2009. – № 844. – Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Вип. 23. – С. 176–183.
5. Елисеєв О. П. Практикум по психологии личности / О. П. Елисеєв. – [2-е изд., испр. и перераб.]. – СПб. : Питер, 2006. – С. 219–222.
6. Заїка І. В. Вплив соціальної напруженості на вияви особистісної напруженості педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів / І. В. Заїка // *Організаційна психологія. Економічна психологія*. – 2017. – № 2-3 (9-10). – С. 29-39.
7. Заїка І. В. Взаємозв'язок соціальної фрустрованості освітнього персоналу з організаційно-професійними та соціально-демографічними чинниками / І. В. Заїка // *Організаційна психологія. Економічна психологія : науковий журнал Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України та УАОППП* / [за наук за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки]. – 2016. – №4(7). – 92 с.
8. Карамушка Л. М. Зв'язок негативних психічних станів персоналу з компонентами організаційної культури освітніх організацій / Л. М. Карамушка, К. В. Терещенко, О. В. Креденцер, В. І. Лагодзінська, О. С. Ковальчук, В. М. Івкін // *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України – 2017. – Том I : *Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. – Вип. 47. – С. 14-22.
9. Карамушка Л. М. Методики для дослідження складових, видів, чинників та умов соціальної напруженості в організації / Л. М. Карамушка // *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України – 2017. – Том I : *Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. – Вип. 46. – С. 10-17
10. Карамушка Л. М. Соціальна напруженість в організації: сутність, підходи до вивчення, методики дослідження / Л. М. Карамушка // *Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25-річчя НАПН України)* : збірник наукових праць. – К. : Видавничий дім «Сам», 2017. – С. 119-126.
11. Ключенко Е. О. Діагностика соціальної напруженості : дис...канд. соц. наук : 22.00.03 / Е. О. Ключенко ; Інститут соціології Національної академії наук України. – К., 1998. – 250 с.
12. Колодей К. Мобинг. Психотеррор на робочем месте и методы его преодоления ; пер. с нем. / К. Колодей. – Х. : Гуманитарный центр, 2007. – 368 с.
13. Креденцер О. В. Вплив організаційної культури на рівень задоволеності працею персоналу освітніх організацій в умовах соціальної напруженості / О. В. Креденцер // *Організаційна психологія. Економічна психологія*. – 2017. – № 2-3 (9-10). – С. 77-85.
14. Креденцер О. В. Теоретичний аналіз поняття «соціальна напруженість»: міждисциплінарний підхід / О. В. Креденцер, В. І. Лагодзінська, О. С. Ковальчук // *Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2016. – Т. 1. – Вип. 45. – С. 48-55.
15. Козубай Н. Ф. Аналіз рівня професійного стресу та копінг – стратегій для його подолання у менеджерів будівельних організацій / Н. Ф. Козубай // *Актуальні проблеми психології. Том 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія* : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К.: Наук. світ, 2009. – С. 57 – 61.
16. Кудрявцев В. Н. Юридическая конфликтология / В. Н. Кудрявцев. – М., 1995. – 318 с.

17. Куриця Д. І. Особистісні чинники професійного стресу у персоналі держадміністрацій / Л. М. Карамушка, Д. І. Куриця // Актуальні проблеми психології: організаційна психологія, економічна психологія, соціальна психологія / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К.: «А.С.К.», 2011. – Т.1. Ч.30. – С. 207 – 215.
18. Лазос Г. П. Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам (на прикладі роботи з переселенцями з Криму) / Г. П. Лазос // Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З.Г. Кісарчук, Я.М. Омельченко, Г.П. Лазос, Л. І. Литвиненко, Л.Г. Царенко; за ред. З.Г. Кісарчук. – К.: ТОВ "Видавництво "Логос", 2015. – 206 с. – С. 26–46.
19. Ліплянська О. В. Психологічні чинники плинності персоналу комерційних організацій / О. В. Ліплянська // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К.: Вид-во «А.С.К.», 2012. – Т.І. – Вип. 34. – 192 с., – С.297-302.
20. Лютова Е.К. Шпаргалка для взрослых: Психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми / Е. Лютова, Г. Моница. – М.: Генезис, 2000. – 192 с.
21. Ніконова М. А. Дослідження організаційних конфліктів у супермаркетах (причини, види та способи реагування на конфліктні ситуації) / М. А. Ніконова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : Главник, 2009. – Т. X, ч. 11. – С. 365–369.
22. Омельченко Я. М. Психологічна допомога дітям з тривожними станами / Я. Омельченко, З. Кісарчук. – К. : Шк. світ, 2008. – 112 с.
23. Паньковець В. Л. Роль «іраціонального мислення» у розвитку професійного стресу менеджерів освітніх організацій // Актуальні проблеми психології. – Т. 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія / За ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К.: Міленіум, 2006. – Ч. 17. – С. 126-130.
24. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І. Литвиненко, Царенко Л. Г.; за ред. З. Г. Кісарчук. – К. : ТОВ «Видавництво Логос», 2015. – 207 с.
25. Психологія масової політичної свідомості та поведінки / [відп. ред. В. О. Васютинський]. – К. : Вид-во «ДОК-К», 1997.
26. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. Максименка С. Д., Карамушки Л. М., Зайчикової Т. В. – К.: Міленіум, 2004. – 264 с.
27. Сірій Є. Теоретичні розвідки в концептуалізації соціальної напруженості [Електронний ресурс] / Є. Сірій // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2017. – Вип. 1 (16). – С. 139-147. Режим доступу : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2017/17sevksn.pdf>
28. Слюсаревський М. Соціальна напруженість: теоретична модель необхідних і достатніх показників / М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2002. – № 5(8). – С. 24–34.
29. Терещенко К. В. Роль толерантності персоналу у формуванні організаційної культури закладів освіти в умовах соціальної напруженості / К. В. Терещенко // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2016. – Т. 1. – Вип. 45. – С.71-76.
30. Тополов С. В. Професійна агресивність особистості : монографія / С. В. Тополов. – К. : Слово, 2011. – 400 с.
31. Узунов В. В. Оцінка і діагностика соціальної напруги в державних цільових програмах : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 / В. В. Узунов ; Н.-д. центр індустр. пробл. розв. НАН України. – Харків, 2008. – 20 с.
32. Хоменко З.І. Вплив учителя на емоційний стан учнів / Зінаїда Хоменко. – К. : Редакції загальнопед. газет, 2012. – 128 с
33. Шмонин Д. А. Методологические предпосылки оценки социальной напряженности в сфере социально-трудовых отношений / Д. А. Шмонин // Социология. – 1999. – № 3. – С. 4–7.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Andriushchenko A. I. Sotsialna napruzhenist na pidpriemstvakh: teoretyko-metodychnyi aspekt analizu / A. I. Andriushchenko, I. A. Yevdokymova // Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva : zb. naukovykh prats. – Kh. : KhNU im. V.N. Karazina, 2008. – С. 201–206.
2. Bielai S. V. Doslidzhennia sutnosti ta protydi kryzovym sytuatsiiam za masovoiu uchastiu naselennia u systemi zabezpechennia naselennia / С. V. Bielai // Chest i zakon. – Chest i zakon. – 2013. – № 2(45). – S. 4-10.
3. Bielai V. Doslidzhennia sotsialnoi napruzhenosti yak peredumovy vynyknennia kryzovykh yavysch / V. Bielai // Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. – Vyp. 3 (38). – 2012. – S. 27–34.
4. Vakulenko S. M. Sotsialna napruzhenist na pidpriemstvakh: rezultaty aprobatsii typovoi metodyky ekspertyzy stanu sotsialno-trudovykh vidnosyn / S. M. Vakulenko, O. V. Cherniavska, T. V. Yakovenko // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. – 2009. – № 844. – Serii: Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody. – Vyp. 23. – S. 176–183.
5. Eliseev O. P. Praktikum po psihologii lichnosti / O. P. Eliseev. – [2-e izd., ispr. i pererab.]. – SPb. : Piter, 2006. – S. 219–222.
6. Zaika I. V. Vplyv sotsialnoi napruzhenosti na vyiavy osobystisnoi napruzhenosti pedahohichnykh pratsivnykiv zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv/ I. V. Zaika // Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. – 2017. – № 2-3 (9-10). – S. 29-39.
7. Zaika I. V. Vzaiemozviazok sotsialnoi frustrovanosti osvitnoho personalu z orhanizatsiino-profesiinymy ta sotsialno-demohrafichnymy chynnykamy / I. V. Zaika // Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia : naukovyi zhurnal Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy ta UAOPPP / [za nauk za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky]. – 2016.– №4(7). – 92 s.
8. Karamushka L. M. Zviazok nehatyvnykh psykhychnykh staniv personalu z komponentamy orhanizatsiinoi kultury osvitykh orhanizatsii / L. M. Karamushka, K. V. Tereshchenko, O. V. Kredentser, V. I. Lahodzinska, O. S. Kovalchuk, V. M. Ivkin //

- Aktualni problemy psikhologii : zb. nauk. prats Instytutu psikhologii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy – 2017. – Tom I : Orhanizatsiina psikhologiiia. Ekonomichna psikhologiiia. Sotsialna psikhologiiia. – Vyp. 47. – S. 14-22.
9. Karamushka L. M. Metodyky dlia doslidzhennia skladovykh, vydiv, chynnykiv ta umov sotsialnoi napruzhenosti v orhanizatsii / L. M. Karamushka // Aktualni problemy psikhologii : zb. nauk. prats Instytutu psikhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – 2017. – Tom I : Orhanizatsiina psikhologiiia. Ekonomichna psikhologiiia. Sotsialna psikhologiiia. – Vyp. 46. – C.10-17
10. Karamushka L. M. Sotsialna napruzhenist v orhanizatsii: sutnist, pidkhody do vyvchennia, metodyky doslidzhennia / L. M. Karamushka // Naukove zabezpechennia rozvytku osvity v Ukraini: aktualni problemy teorii i praktyky (do 25-richchia NAPN Ukrainy) : zbirnyk naukovykh prats. – K. : Vydavnychiy dim «Sam», 2017. – S. 119-126.
11. Kliuienko E. O. Diahnostyka sotsialnoi napruzhenosti : dys...kand. sots. nauk : 22.00.03 / E. O. Kliuienko ; Instytut sotsiologii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. – K., 1998. – 250 s.
12. Kolodej K. Mobing. Psihoterror na robochem meste i metody ego preodolenija ; per. s nem. / K. Kolodej. – H. : Gumanitarnyj centr, 2007. – 368 s.
13. Kredentser O. V. Vplyv orhanizatsiinoi kultury na riven zadovolenosti pratseiu personalu osvitnikh orhanizatsii v umovakh sotsialnoi napruzhenosti / O. V. Kredentser // Orhanizatsiina psikhologiiia. Ekonomichna psikhologiiia. – 2017. – № 2-3 (9-10). – S. 77-85.
14. Kredentser O. V. Teoretychnyi analiz poniattia «sotsialna napruzhenist»: mizhdystyplinarnyi pidkhid / O. V. Kredentser, V. I. Lahozinska, O. S. Kovalchuk // Aktualni problemy psikhologii: Orhanizatsiina psikhologiiia. Ekonomichna psikhologiiia. Sotsialna psikhologiiia : zb. nauk. prats Instytutu psikhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy / za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – K. : Instytut psikhologii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2016. – T. 1. – Vyp. 45. – C. 48-55.
15. Kozubai N. F. Analiz rivnia profesiinoho stresu ta kopinh – stratehii dlia yoho podolannia u menedzheriv budivelnykh orhanizatsii / N. F. Kozubai // Aktualni problemy psikhologii. Tom 1: Orhanizatsiina psikhologiiia. Ekonomichna psikhologiiia. Sotsialna psikhologiiia : zb. naukovykh prats Instytutu psikhologii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy / za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – K.: Nauk. svit, 2009. – S. 57 – 61.
16. Kudrjavcev V. N. Juridicheskaja konfliktologija / V. N. Kudrjavcev. – M., 1995. – 318 s.
17. Kurytsia D. I. Osobystisni chynnyky profesiinoho stresu u personalu derzhadministratsii / L. M. Karamushka, D. I. Kurytsia // Aktualni problemy psikhologii: orhanizatsiina psikhologiiia, ekonomichna psikhologiiia, sotsialna psikhologiiia / za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – K.: «A.S.K.», 2011. – T.1. Ch.30. – S. 207 – 215.
18. Lazos H. P. Psikhologichna dopomoha vnutrishno peremishchenym osobam (na prykladi roboty z pereselentsiamy z Krymu) / H. P. Lazos // Psikhologichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii: metodychnyi posibnyk / Z.H. Kisarchuk, Ya.M. Omelchenko, H.P. Lazos, L. I. Lytvynenko, L.H. Tsarenko; za red. Z.H. Kisarchuk. – K. : TOV "Vydavnytstvo "Lohos", 2015. – 206 s. – S. 26–46.
19. Liplianska O. V. Psikhologichni chynnyky plynnosti personalu komertsii orhanizatsii / O. V. Liplianska // Aktualni problemy psikhologii: Orhanizatsiina psikhologiiia. Ekonomichna psikhologiiia. Sotsialna psikhologiiia : zb. nauk. prats / za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – K.: Vyd-vo «A.S.K.», 2012. – T.I. – Vyp. 34. – 192 s., – S.297-302.
20. Ljutova E.K. Shpargalka dlia vzroslyh: Psihokorrekcionnaja rabota s giperaktivnymi, agressivnymi, trevozhnymi i autichnymi det'mi / E. Ljutova, G. Monina. – M.: Genesis, 2000. – 192 s.
21. Nikonorova M. A. Doslidzhennia orhanizatsiinykh konfliktiv u supermarketakh (prychyny, vydy ta sposoby reahuvannia na konfliktni sytuatsii) / M. A. Nikonorova // Aktualni problemy psikhologii : zb. nauk. prats Instytutu psikhologii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy. – K. : Hlavnik, 2009. – T. Kh. ch. 11. – S. 365–369.
22. Omelchenko Ya. M. Psikhologichna dopomoha ditiam z tryvozhnymy stanamy / Ya. Omelchenko, Z. Kisarchuk. – K. : Shk. svit, 2008. – 112 s.
23. Pankovets V. L. Rol «irrationalnogo myslennia» u rozvytku profesiinoho stresu menedzheriv osvitnikh orhanizatsii // Aktualni problemy psikhologii. – T. 1: Sotsialna psikhologiiia. Psikhologiiia upravlinnia. Orhanizatsiina psikhologiiia / Za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – K.: Milenium, 2006. – Ch. 17. – S. 126-130.
24. Psikhologichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii: metodychnyi posibnyk / Z. H. Kisarchuk, Ya. M. Omelchenko, H. P. Lazos, L. I. Lytvynenko, Tsarenko L. H.; za red. Z. H. Kisarchuk. – K. : TOV «Vydavnytstvo Lohos», 2015. – 207 s.
25. Psikhologiiia masovoi politychnoi svidomosti ta povedinky / [vidp. red. V. O. Vasiutynskiy]. – K. : Vyd-vo «DOK-K», 1997.
26. Syndrom «profesiinoho vyhorannia» ta profesiina kariera pratsivnykiv osvitnikh orhanizatsii: henderni aspekty : Navch. posib. dlia stud. vysych. navch. zakl. ta slukhachiv in-tiv pisljadiplom. osvity / Za nauk. red. Maksymenka S. D., Karamushky L. M., Zaichykovi T. V. – K.: Milenium, 2004. – 264 s.
27. Siryi Ye. Teoretychni rozvidky v kontseptualizatsii sotsialnoi napruzhenosti [Elektronnyy resurs] / Ye. Siryi // Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava. – 2017. – Vyp. 1 (16). – S. 139-147. Rezhym dostupu : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2017/17sevsksn.pdf>
28. Sliusarevskiy M. Sotsialna napruzhenist: teoretychna model neobkhdnykh i dostatnikh pokaznykiv / M. Sliusarevskiy // Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psikhologii. – 2002. – № 5(8). – S. 24–34.
29. Tereshchenko K. V. Rol tolerantnosti personalu u formuvanni orhanizatsiinoi kultury zakladiv osvity v umovakh sotsialnoi napruzhenosti / K. V. Tereshchenko // Aktualni problemy psikhologii: Orhanizatsiina psikhologiiia. Ekonomichna psikhologiiia. Sotsialna psikhologiiia : zb. nauk. prats Instytutu psikhologii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy / za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – K. : Instytut psikhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2016. – T. 1. – Vyp. 45. – C.71-76.
30. Topolov S. V. Profesiina ahresyvnist osobystosti : monohrafiia / S. V. Topolov. – K. : Slovo, 2011. – 400 s.
31. Uzunov V. V. Otsinka i diahnostyka sotsialnoi napruhy v derzhavnykh tsilovykh prohramakh : avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.00.03 / V. V. Uzunov ; N.-d. tsentr industr. probl. rozv. NAN Ukrainy. – Kharkiv, 2008. – 20 s.
32. Khomenko Z.I. Vplyv uchyтеля na emotsiinyi stan uchniv / Zinaida Khomenko. – K. : Redaktsii zahalnopod. hazet, 2012. – 128 s
33. Shmonin D. A. Metodologicheskie predposylki ocenki social'noj naprjazhennosti v sfere social'no-trudovykh otnoshenij / D. A. Shmonin // Sociologija. – 1999. – № 3. – S. 4–7.

Karamushka, L.M. Effects of social tension in educational organizations. The article analyzes the consequences of social tension at the social and organizational levels. The author presents the classification of the main effects of social tension in educational organizations, which is made up of three groups of effects. The first and second groups of effects include the consequences found in the educational organization as a whole and in its departments (including negative psychological phenomena (organizational stress, organizational conflicts, staff turnover, etc.), reduced organizational efficiency (reduced work productivity, turnover, etc.) and employees' protest behaviors, etc.). The third group of social tension effects includes those found at the level of individual employees including such their negative mental states as anxiety, frustration, aggression, etc., job stress and burnout, low efficiency, etc. It was shown that the third-group social tension consequences experienced in educational organizations were more common and stronger than the first- and-second group consequences.

Key words: educational organizations; social tension in organization; consequences of social tension at the level of society; consequences of social tension in educational organizations; classification of consequences of social tension in educational organizations

Відомості про автора

Карамушка Людмила Миколаївна, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувачка лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м.Київ, Україна.

Karamushka, Liudmyla M., Corresponding Member of the NAES of Ukraine, Dr., Prof., Head, Lab. of Organizational and Social Psychology, Kostyuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: lkarama01@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0622-3419>

УДК 159.98:005.73:316.48

Карамушка Л.М., Креденцер О.В., Терещенко К.В., Івкін В.М., Лагодзінська В.І., Ковальчук О.С.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ В ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЯХ: ОСНОВНІ ВИДИ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Карамушка Л.М., Креденцер О.В., Терещенко К.В., Івкін В.М., Лагодзінська В.І., Ковальчук О.С.
Психологічні чинники соціальної напруженості в освітніх організаціях: основні види та методики дослідження. У статті представлено класифікацію психологічних чинників соціальної напруженості в освітніх організаціях, які стосуються: особливостей функціонування українського суспільства; діяльності освітньої організації; особливостей діяльності та взаємодії освітнього персоналу. Показано, що для емпіричного дослідження виділених психологічних чинників розроблено діагностичний комплекс «Діагностика соціальної напруженості в освітніх організаціях», який включає три групи методик для вивчення: а) основних видів соціальної напруженості в освітніх організаціях; б) психологічних чинників соціальної напруженості, які відносяться до діяльності організацій в цілому; в) психологічних чинників, які стосуються особливостей діяльності та взаємодії освітнього персоналу.

Ключові слова: освітні організації, соціальна напруженість в організації; чинники соціальної напруженості в освітніх організаціях; методики для дослідження соціальної напруженості в освітніх організаціях.

Карамушка Л.Н., Креденцер О.В., Терещенко К.В., Івкін В.Н., Лагодзинская В.И., Ковальчук А.С.
Психологические факторы социальной напряженности в образовательных организациях: основные виды и методики исследования. В статье представлена классификация психологических факторов социальной напряженности в образовательных организациях, касающихся: особенностей функционирования украинского общества; деятельности образовательной организации; особенностей деятельности и взаимодействия образовательного персонала. Показано, что для эмпирического исследования выделенных психологических факторов авторами разработан диагностический комплекс «Диагностика социальной напряженности в образовательных организациях», который включает три группы методик для изучения: а) основных видов социальной напряженности в образовательных организациях; б) психологических факторов социальной напряженности, которые относятся к деятельности организаций в целом; в) психологических факторов, которые касаются особенностей деятельности и взаимодействия образовательного персонала.

Ключевые слова: образовательные организации, социальная напряженность в организации; факторы социальной напряженности в образовательных организациях; методики для исследования социальной напряженности в образовательных организациях.

Постановка проблеми. Одним із резервів підвищення ефективності діяльності вітчизняних освітніх організацій є вивчення психологічних чинників виникнення соціальної напруженості в організаціях, а також подальшого їх врахування в процесі діяльності та психологічної підготовки освітнього персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури показує, що проблема вивчення соціальної напруженості як на рівні суспільства, так і на рівні організації, знайшла певне відображення в роботах ряду вчених соціологічного [1; 2; 3; 5; 6; 25; 26 та ін.] та психологічного [8; 9; 11; 18; 27; 28 та ін.] напрямів, в яких визначено її зміст, основні види, ступінь вираженості тощо. Разом з тим, залишається